

1. Гордієнко О.А. Основи риторики у системі формування педагогічної компетенції майбутніх педагогів // Професійно-компетентнісне становлення майбутніх педагогів початкової та дошкільної освіти у ВНЗ: збірник науково-методичних праць / За заг. ред. В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 95 – 101.

Важливим завданням гуманізації навчально-виховного процесу, спрямованої на вдосконалення інтелектуального потенціалу нації, є прилучення підростаючого покоління до вітчизняної та світової культури. Таке завдання передбачає підготовку майбутнього педагога до такого навчання учнів, при якому буде формуватися творча особистість школяра. У цьому руслі особливого значення набуває педагогічна компетенція майбутнього педагога, що розуміється як "сукупність певних якостей (властивостей) особистості з високим рівнем професійної підготовки до педагогічної діяльності і ефективної взаємодії з учнями в освітньому процесі" [1, с. 77].

Формування і вдосконалення комунікативної компетенції майбутнього педагога як важливого компонента педагогічної – серед завдань дисциплін, що вивчаються студентами навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. Так, названі завдання вирішують курси "Основи красномовства", "Основи культури і техніки мовлення".

Комунікативна компетенція – комплексне поняття, яке охоплює систему мовленнєвих умінь (вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні й писемні, монологічні і діалогічні висловлювання), необхідні для спілкування в різних ситуаціях [2, с. 34]. Це доречне й адекватне використання мови і позамовних засобів виразності (інтонації, міміки, жестів), що здійснюються у конкретних комунікативних ситуаціях.

Зазначені завдання спрямовані на активний пошук інноваційних форм, методів, які стимулюють розвиток інтелекту, ініціативи, творчого потенціалу особистості студента, а також формують науково-дослідні уміння і життєво необхідні навички спілкування. Студенти дізнаються, що спілкування відносять до базових критеріїв психологічної науки, який досліджували вчені Б. Г. Ананьєв, В. М. Бехтерев, О. М. Леонтьєв та ін. Основу теорії педагогічного спілкування заклали праці Я. А. Коменського, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського. Саме бажання спілкуватися В. О. Сухомлинський називав одним із критеріїв професійної придатності: "Якщо спілкування з багатолюдним колективом приносить вам головний біль..., – не вибирайте своєю професією вчительську працю" [3, с. 423].

Трапляються ситуації, коли молодий вчитель, учорашній студент, старанно підготувавшись до уроку, приходить у клас, розпочинає заняття... Пояснює матеріал, а в класі галас. Намагається говорити голосніше, але учні не слухають. Прикро, але не зумів привернути їх увагу, захопити, зацікавити. В чому ж помилка молодого вчителя?

Опановуючи дисципліною, майбутні педагоги доходять висновків, що у спілкуванні між учителем та учнями важливу роль відіграє правильне використання складових техніки мовлення. Що ж являє собою техніка мовлення?

Техніка мовлення – сукупність умінь і навичок у сфері зовнішніх якостей усного мовлення (дикція, жести, логічний наголос, мелодика, міміка тощо) [4, с. 186]. Це не лише слова, певна інформація, а й те, як само вона доноситься до слухачів, тобто паралінгвістичні засоби спілкування.

Те, як, а не що ми вимовляємо досліджує паралінгвістика – це розділ мовознавства, який досліджує засоби, вміщені у мовленнєве повідомлення, зокрема темп мовлення (як швидко ми говоримо), тон (високий або низький), тембр (відтінки звучання голосу: різкий, м'який тощо), артикуляція (ступінь чіткості вимови), ритм [5, с. 95.].

Оволодіння технікою мовлення потребує знання будови мовленнєвого апарату, формування правильної артикуляції та дикції, вміння дотримуватися оптимального темпу і ритму мовлення. Педагог, як і кожен оратор, повинен постійно дбати про стан мовленнєвого апарату: носової і ротової порожнини, губ, зубів, язика, горла, трахеї, бронхів, легень.

Техніка мовлення визначається також правильним диханням, від якого залежить якість звуків і мовлення загалом. К. Я. Климова радить майбутньому учителеві знати такі закономірності використання дихання: говорити потрібно, видихаючи струмінь повітря, а вдихати його – під час непомітних для слухачів пауз [6, с. 91 – 92.].

Учителю, як і будь-якій публічній людині, у роботі потрібний сильний і гнучкий голос. Динаміка (сила) голосу визначається струменем повітря, що посилюється і тисне на голосові зв'язки. Практика засвідчує: щоб примусити учнів себе почути, молоді вчителі збільшують голосові зусилля за допомогою м'язової напруги. Як наслідок – хронічний ларингіт або й серйозніші захворювання, трапляються й часткова і навіть повна втрата голосу. Серед причин порушення голосу можна назвати й такі: підвищене щоденне голосове навантаження, недотримання правил гігієни, вроджена слабкість голосового апарату, невміння правильно користуватися ним.

Такі важливі характеристики голосу: політ – здатність бути почутим у найвіддаленіших куточках приміщення; тон та висота (важливо вміти користуватися багатством мелодики голосу, адже монотонність призводить до втомлюваності); темп – швидкість промови (швидкий темп може стати проблемою, якщо артикуляція нечітка) – також мають постійно удосконалюватись. Основним матеріалом виразного звучання голосу є його діапазон. Людський голос здатен змінювати свою висоту в дуже великому діапазоні; бідність діапазону призводить до монотонності звучання. А це один із найнебезпечніших ворогів оратора: монотонний голос заколихує аудиторію, притупляє процес сприйняття інформації.

Діапазон голосу не природжена якість, її можна розвивати вправами, наприклад, такими: читати вірш, "пробігаючи" від низького тону до найвищого і назад, імітувати дзвін, інші звуки.

Робота над голосом, на думку С. В. Глазунова, повинна складатися з відшукування під нашаруванням звичок свого природного вільного голосу, того звучання, яке виникає легко, вільно, без м'язових зусиль і є максимально органічним [7, с. 44]. Найбільш простим і ефективним способом знаходження такого органічного для кожної людини звучання А. Б. Вескер називає вправу типу "стогін". Під час її виконання звук не повинен виходити з рота, а спрямовуватися у резонуючі частини голови за напрямом повітряного струменю [8, с. 108].

Студенти опановують уміння знаходити потрібну силу голосу, уникати монотонності мовлення, і водночас говорити з чіткою дикцією.

Не менш важливу роль відіграє дикція – злагоджена і виразна діяльність органів мовлення. Розвитку дикції сприяє виконання вправ для засвоєння артикуляції під час вимови звуків і слів у фразі. Чудовим засобом для вироблення дикції, а також для поліпшення стану здоров'я взагалі є щоденна вимова скоромовок. Вільне володіння скоромовками гармонійно вибудовує координаційні процеси між мозком та мовним апаратом і є своєрідним тренінгом для мозку. Так, чітке фонетичне вимовляння звуку [р] у швидкомовах сповнює людину життєвої енергії, звуку [а] – духовною силою. Можна сказати, що скоромовки – це психічна розминка для оздоровлення тіла [9, с. 260].

Велике значення для правильного сприйняття мовлення має інтонація. Складниками інтонації вчені вважають мелодику, ритм, темп, логічний наголос, тембр голосу, паузи.

Мелодика – зміна висоти тону під час вимови фрази. Для вчителя мелодика – тонкий інструмент узаємодії з учнями. За характером мелодики учні можуть "почути" багато з того, що не виражається словами. *Ритм* – чергування наголошених і ненаголошених складів, коротких і довгих синтагм, *темп* – швидкість мовлення у часі, тривалість пауз. *Логічний наголос* у мовленні вчителя допомагає учням орієнтуватися в інформації, відокремлювати важливе від деталей. *Тембр* – емоційно-експресивні відтінки звуків, один із інтонаційних елементів, що сприймається одразу, з перших слів. Так, сухий тембр педагогічного мовлення негативно позначається на засвоєнні матеріалу й емоційному стані учнів.

Інтонація дає змогу виражати думки, почуття, вольові устремління не тільки поряд зі словом, але й крім нього, інколи всупереч йому. Бідність інтонаційного діапазону, на думку О. В. Філіппової, призводить до монотонності. А звідси – до збіднення звукової палітри, ослаблення педагогічного впливу мовлення [10].

Кожен учитель прагне, щоб сказане ним легко сприймалося, було зрозумілим і осмислювалося учнями. Реалізації таких завдань певною мірою сприяє інтонація. Класичним прикладом цього є досвід А. С. Макаренка. Молодий педагог, відчувши свою безпорадність у спілкуванні з вихованцями, почав наполегливо працювати, вдосконалюючи свій голос, дикцію, дихання. Відомий його вислів: "Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити "Іди сюди" з 15-20 відтінками, коли навчився

давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба" [11, с. 252].

Інтонаційне багатство мовлення залежить від лексичного наповнення, синтаксичної побудови тексту. Інтонаційний спектр утворюють питальна, спонукальна, розповідна інтонація, а також інтонація відповіді, підтвердження, згоди, сумніву, заперечення, роздуму, впевненості, ласкавості, фамільярності, офіційності, оскарження, осуду, звинувачення тощо. В інтонації виявляється переживання, що супроводжує мову педагога. З неї дитина отримує інформацію не тільки про зміст почутого, а й про ставлення вчителя до неї. Тож мова вчителя має бути емоційно насиченою, враховувати ситуацію спілкування, норми етики.

З інтонацією пов'язаний ще один паралінгвістичний елемент мовлення – паузи, їх характер і розподіл. Студентам як майбутнім ораторам не завадить навчитися контролювати їх. По-перше, пауза полегшує дихання; по-друге, дає можливість зорієнтуватися, до якої думки треба перейти далі; по-третє, пауза перед кульмінаційним моментом і після – один із найяскравіших способів підкреслити його. Вміння тримати паузу високо цінується в акторів. Відомий актор С. Юрський підкреслював доречність використання актором пауз у виставі: "Пауза – це перерва, тиша... Під час паузи до глядача зі сцени не надходить нової інформації, але саме в цей момент усе накопичене попереднім рухом дії перетворюється в душі глядача в нову якість. Саме в паузах стрибками підвищується напруження... Вміння тримати паузу – один із показників високого ступеня майстерності. Потрібно заробити право на паузу – вона має готуватися тобою, вона набуває сили тільки в напруженій атмосфері" [12, с. 77-78].

Доцільна педагогічна пауза – вершина педагогічного артистизму. Як свідчать спостереження студентів, мовлення педагога без пауз сприймається аудиторією важко, не дає змогу осмислити почуте, проте надмірна їх кількість також знижує ефективність сприймання матеріалу. Як риторичний прийом у мовленні вчителя Н. Голуб називає очікувальну паузу. Така пауза, на думку дослідниці, – прийом залучення учнів до активного мовленнєвого спілкування на уроці [4, с. 191]. Вміло використовуючи такі паузи, вчитель дає можливість учням щось згадати, або ж осмислити інформацію, щоб розпочати діалог на запропоновану тему тощо.

Студентам для успішного оволодіння риторикою важливо запам'ятати, що між окремими словами можна робити незначні паузи, а між реченнями, окремими думками – триваліші, даючи змогу слухачам зосередитися. Важливо при цьому уникати зайвих звуків, невизначеності, заповнення пауз словами-паразитами.

Компоненти техніки мовлення – голос, дикція, темп, інтонація – виконують й інші важливі функції: створюють імідж мовця, який закріплюється у свідомості оточуючих, дають їм змогу сприйняти індивідуальність оратора, визначити його емоційний стан. Мовлення одного педагога свідчить про його знервованість, іншого – про скутість, сором'язливість, а занадто швидкий темп, невиразність у вимові, „ковтання”

кінцевих звуків слів можуть стати навіть об'єктом учнівських пустощів. У цьому сенсі набуває актуальності думка В. Сухомлинського про те, що мовлення вчителя є не лише показником його педагогічної культури, а й засобом самовираження і самоутвердження його як особистості. Вчений розробив своєрідний кодекс мовлення педагогів: слово вчителя не повинно бути брутальним, непристойним, фальшивим, нещирим. Особливо вчений наголошував на своєрідній психотерапевтичній функції слова вчителя у діалозі між ним та учнями. Вислови "душа дитини" і "слово вчителя" він ставив поряд [13, с. 82.].

Отже, у процесі опанування мистецтвом красномовства студенту важливо усвідомити, що володіння технікою мовлення є не тільки елементом культури, а й передумовою позитивного сприйняття його як педагога учнями, батьками, колегами.

Список використаних джерел та літератури

1. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя // Дайджест. Школа-парк педагогічних ідей та технологій. – 2002. – № 2. – С. 77 – 79.
2. Богуш А.М., Шиліна Н.Є. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. – Одеса: ПНЦ України, 2003. – 335 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
4. Голуб Н.Б. Самостійна робота студентів з риторики: Брама-Україна, 2008. – 232 с.
5. Салем Марк. Как читать человека: Советы ведущего эксперта. – Харьков-Белгород, 2008. – 315с.
6. Климова К.Я. Основы культуры і техніки мовлення: Навч. посібник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Ліра – К, 2007. – 240 с.
7. Глазунов С.В. Основы ораторського мистецтва та методики проведення навчальних занять: Навчальний посібник. – Д.: РВВ НДУ, 2001. – 144 с.
8. Вэскер А.Б. Открывая занавес урока. Энциклопедия актёрско-педагогического мастерства учителя. Учебно-методическое пособие. М.: ЦГЛ, 2004. – 160 с.
9. Левшинов А. Главные инструменты обретения здоровья. – СПб.: "Издательство "прайм-ЕВРОЗНАК", 2004. – 352 с.
10. Филиппова О.В. Профессиональная речь учителя. Интонация: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 192 с.
11. Макаренко А.С. О моём опыте // Сочинения: В 7 т. – Т. 5. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1951. – С. 248 – 272.
12. Юрский Сергей. Кто держит паузу. – М.: Искусство. – 1989. – 318 с.
13. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні // Твори: В 5 т. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 60 – 167.